

“ДІАРИУШ” ПИЛИПА ОРЛИКА ЯК ЩОДЕННИК УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

У статті розглянуто проблему давньопольських і давньоукраїнських щоденників періоду пізнього бароко, який польською наукою кваліфіковано як “часи саські”. Щоденники Казимира Сарнецького й Пилипа Орлика аналізуються у світлі новітніх теоретичних напрацювань у щоденниковому жанрі. До аналізу залучено не знані досі фрагменти щоденника Пилипа Орлика, які вперше перекладені з давньопольської на українську. Тим самим накреслено перспективи вивчення цих творів.

Ключові слова: українсько-польське культурне пограниччя, щоденники Пилипа Орлика, Казимира Сарнецького, “tagebuch”, “silva rerum”, наратив від першої особи, принцип дзеркального відображення.

Valentyna Sobol. Pylyp Orlyk's "Diariusz" as a diary of Ukrainian-Polish frontier

The paper deals with a problem of Ukrainian and Polish diaries of late baroque. The diaries “Diariusz i relacje z lat 1691-1686” by Kazimierz Sarnecki, a literary monument of Jan Sobieski times, and “Diariusz Podrożny ktryy w Imie Trojcy Przenajsiwęższej zaczął się w Roku 1720. Miesiąca oktobra dnia 10” by Pylyp Orlyk, a text which the Polish researchers attribute to the “Saski times”, are analyzed with the help of modern theoretical approaches to the diary genre. Among other objects of analysis, there are some fragments of Pylyp Orlyk's diary, which have yet remained unknown and were translated from the old Polish into Ukrainian for the first time. By doing this, we map out the prospects of further study of these works.

Key words: Ukrainian-Polish cultural frontier, diary (Tagebuch), the first person narrative, silva rerum, mirror symmetry principle.

Прикметою сьогодення стає та обставина, що жанр щоденника чим далі активніше стає об'єктом пильнішого й самостійнішого дослідження [1, 4, 6, 7, 11, 16, 18]. Нині активно досліджується теорія і практика давнього щоденника, не в останню чергу щоденника подорожі [6; 12, 15]. Теоретичні засади для типологічного вивчення європейської щоденникової прози, викладені в наукових розвідках [5, 8, 9, 14, 17, 19], апробуються, шліфуючись у ході аналізу конкретних творів.

У європейських літературах щоденник постає під різними назвами: діарій, журнал, “Tagebuch”, пам'ятник, денник, а більш загально – література спогадів, пам'яток, автобіографічна. Віддавна майже всі ці назви функціонували в українській літературі, перші обриси щоденникових записів знаходимо вже в “Повчанні” Володимира Мономаха, у “Хождені” ігумена Данила. У цій розвідці нас цікавлять твори українсько-польського пограниччя, перший із яких – “Diariusz i relacje z lat 1691-1696” Казимира Сарнецького – не просто хронологічний попередник діаріуша Пилипа Орлика, а й своєрідний дослід того, що діялося в Україні в окреслених роках і до чого пильно придивлявся автор, вивчав ці події, обставини, головних діячів із метою подати про них щотижневий звіт-розповідь своєму патронів – підканцлерові литовському Каролеві Станіславу Радзивіллю. “Diariusz i relacje z lat 1691-1696” Казимира Сарнецького – важлива пам'ятка, вона, як наголошує його видавець Януш Волинський, дає винятково пластичний образ останніх років панування Яна Собеського і впроваджує до надзвичайно важливих для подальшої долі Речі Посполитої “часів саських” [21]. До найважливіших творів властиво “часів саських” Ганна Джекчінська¹

¹ Авторка праці, цитуючи Пилипа Орлика в розділі третьому праці (“Czas, przestrzeń, miasto”), посилається (с. 137) не на першоджерело, а на іншу авторку, зазначаючи: “Cyt. Za: A. Iwanowska: Polskie rękopiśmienne relacje z epoki saskiej // *Staropolska kultura rękopisu*. – Warszawa, 1990. – С. 128.

[21, 12, 14] зараховує і написаний тогочасною польською із латинськими та французькими вставками діаріуш Пилипа Орлика, маючи до диспозиції лише початкову частину щоденника українського гетьмана-вигнанця (роки 1720–1723), яку вперше прочитав із рукопису й видав у 1936 році у Варшаві Ян Токаржевський Карашевич. Авторка розвідки “Polskie rękopiśmienne relacje podróźnicze z epoki saskiej” О.Івановська² [15], також маючи доступ тільки до першої частини щоденника Пилипа Орлика, названого загалом “Diariusz podróźny”, порівнює її зі справді подорожними творами в польській літературі, нараховавши їх поважну кількість, включаючи до цієї групи і Орликів твір. Вона нараховує 73 такі твори, з-поміж яких 52 – польськомовні подорожні рукописи з часів панування Сасів на терені Польського Королівства. Завдячуючи мотивам подорожі, а точніше дороги у вигнання, перша частина діаріуша українського гетьмана потрапила до європейського наукового вжитку, і саме це – попри неправомірність зарахування твору до польської літератури – дає додаткові аргументи до його вивчення як твору українсько-польського пограниччя. Об’єктом нашого дослідження й перекладу з мови оригіналу стала не подорожня (у 2006 р. ця частина діаріуша побачила світ у перекладі Р.Радишевського), а емігрантська (досі не перекладена) частина діаріуша Орлика, зокрема описані ним події 1730 року, коли активізувалася спільна дипломатична діяльність батька й сина. Зустріч із сином Григором після майже десятилітньої розлуки була нагородою по прожитих у несприятливих умовах восьми років полону в Салоніках (перебував там упродовж 1722–1734 рр.), про що свідчать найкращі сторінки діаріуша [10, 466–468; 20, 680–722]. Під час зустрічі батько й син погодили свої плани, про які – з огляду на конспірацію – існують досить завуальовані записи в діаріуші, які перекладено й проаналізовано [3, 11–121].

Після від’їзду сина в червні 1730 року Пилип Орлик нетерпляче чекає активніших дій від Григора – “в моїх інтересах”, а головним інтересом гетьмана-вигнанця була вільна Україна й розгорнута в ім’я цього навдивовижу енергійна діяльність (у численних листах та маніфестах до всіх сильних світу аж до папи римського Бенедикта ХІІІ), яка наштовхнула Даніеля Бовуа на порівняння Орлика із павучком.

Пилип Орлик прагне ретельно, хоча не завжди це вдається, записати, скопіювати до діаріуша листи відіслані й отримані, з-поміж них і листи від сина, і свої відповіді на них. У першому після від’їзду із Салонік листі Григор поспішає заспокоїти батька, запевняє його, що вчинив “одісею листовну для здобуття відомостей” [10, 515], які цікавили гетьмана. Через хворобу Пилип Орлик пише відповідь не на цей, а тільки на наступний лист Григора, про який, однак, є згадка, але сам лист у діаріуші відсутній. Лист Пилипа Орлика, до якого звертаємося, – це документ значної ваги: тут Орлик із прикрістю фіксує запізніле прозрівання сильних світу щодо втрати рівноваги сил, яка настала тоді, коли Україна опинилася під Росією. Так, він пише:

“До цього часу Порта ніколи не брала до уваги Москви, а лише зараз за теперішнього візира почала [її] зауважувати, і недивно бо *й двом лякливим один лев загроза* [10, 516] (переклад тут і далі зі старопольської подаємо звичним шрифтом, а з латини – курсивом. – В.С.). Як дізнаємося далі, Орлик

² Сьогодні ж мають місце цитування твору “Filipa Orlika” не за оригінальним текстом, а за розвідкою “Polskie rękopiśmienne relacje podróźnicze z epoki saskiej” О. Івановської. Водночас О.Івановська так само посилається не на рукопис, а на видання діаріуша Яном Токаржевським.

стривожений тим, що верхівка Порти, оцінивши нові політичні фактори, сформуvala свою думку про гетьмана, яка, імовірно, тому вивела його з рівноваги, що вгадано його потаємні наміри. Адже суттю його дипломатії було з допомогою держав, що розуміють загарбницьку політику Росії, визволити Україну. Імовірно, остерігаючись провокацій, розуміючи несвоечасність рішучих дій, а ще потерпаючи від розлуки з родиною, на яку впали нестатки, Орлик пише до сина, що "... не може бути шаленішим зауваження й більш нерозумна опінія, яку про мене мають, побоюючись, аби будучи наближеним до війська (запорожців. – В.С.), не розпочав передчасно війну з Росією або щоб не перейшов на сторону противника" [10, 516-517].

Орлик листується із сином, єдиним, хто найбільш посвячується у правдиві плани батька, цифровим шифром, бо ж, перебуваючи під постійним контролем Порти, побоюється розголосу своїх потаємних намірів. Крім того, листи часто передавались за схованими в листах інших осіб, і їхня дорога до адресата була небезпечною. Про це довідуємось зі щоденникового запису від 18 серпня 1730 року :

"18 серпня: в п'ятницю відчув значне полегшення в крижових болях, тому почав писати відповідь на лист мого коханого сина до Стамбула, який тому що є в цифрах, забере немало часу, перш ніж закінчу, зокрема ж коли болі в крижах не дозволяють довго сидіти, бо ж сидінням біль *заново вибухає*" [10, 516].

До щоденника, хоча й із пропусками, Пилип Орлик записує листи звичним способом. У листі до сина (уже цитувався вище) він висуває низку аргументів, які, на його думку, мають переконати нового візира, за якого, власне, і побачила Порта зрослу потугу Росії; можливо, не так у його, Орлика, надійності, як у необхідності покращити матеріальне становище його великої родини:

"Якби той, хто ті вигадки собі в голові формує, знав *суворість* війни, розважив би, певно, час кон'юнктури, обставини і способи зачинання її, то не мав би таких немудрих щодо мене припущень та підозри. Не є я, дяка Богу, без розуму й настільки шаленцем, щоб із купкою людей, і то нерегулярних, на таку велику потугу без жодної рефлексії зірвався, *безрозсудно відважився*, як лев, а згинув, як муха. Власне, то було би пуститися в глибину моря без керма, коли б хотів на таку велику імпрезу легковажно зважитися без грошей, які є нервом війни, без допомоги, без жодної диверсії, без амуніції і без артилерії, зокрема ж коли Москва так багато фортець в Україні своїми гарнізонами поосаджувала й 30 загонів свого регулярного війська впровадила. Якби мав ту артилерію із 500 штук спіжової гармати, яку Москва забрала у війська Запорозького, якби з одного боку шведи, а з іншого поляки, розпочавши війну з Москвою, учинили незгоду і якби міг мати звідкись які-небудь, принаймні на початок, грошові субсидії, тоді могла б Порта формувати собі про мене думку, а не зараз, коли Москва таким потужним цесарським альянсом зміцнена з усіх боків *життєдайністю, добробутом, спокоєм*. Не сумніваюсь принаймні в революції в Україні, яка розпочнеться, може бути, швидко, але сумніваюсь, щоб народ тамошній *похалцем, згарячу* до цього забрався, не бачачи жодної *допомоги* й перешкоди, хіба б хотів цілу потугу московську на себе спровадити і з відчаєм загинути" [10, 517-518].

Орлик, дивуючись, гірко іронізує над тим, що його, напів'язня, вважають ледве не обранцем, який оточений гарним покровительством, і це тоді, коли матеріальне становище його родини і його самого вкрай тяжке, і сторінки щоденника рясніють такими свідченнями. У листі ж до сина він також пише:

"... Кредитом покриваю мої недостатки, і не маю за що для кількох моїх людей купити коней та їх фуражувати, яких мушу завжди наймати, коли хочу кудись

поїхати або полюванням зайнятися, а що найбільше – не здолаю оплаканий моїй родині в так тяжкому її становищі вчинити полегшення, а тут про війну розмови, щоб передчасно [я її] не розпочав” [10, 518-519].

Ще більше обурення Орлика викликає друга підозра щодо нього, буцімто він може перейти на бік Москви. Тут уже зникають усілякі застереження, а характеристики набувають кардинальної гостроти. І якщо Богдана Хмельницького Мойсеєм свого народу називає Самійло Величко, то Орлик, властиво, сам почувається Месією, якого народ очікує для свого визволення з неволі, і така самооцінка дає ключ до розгадки його дій. Так, він пише:

“Що стосується побоювання, щоб не перейшов на бік противника (Росії. – В.С.), писати не здужаю, яка б надія мала до того провадити й на який кінець мав би я те чинити, напевно, Москва *креатурою* своєю хлопа вар’ятського не захоче від посади гетьмана *відмовлятися*, щоб не можна було на ній в Україні стабілізуватися. Я, однак, волів би тисячу разів умерти, *ніж душу занести*, принизитися, щоб, позбувшись гонору і залишивши так чисельне військо, мав піти в *скопці* до тієї каналії волоської, скласти йому під ноги гетьманську булаву й офірувати йому слухняність, а потім *виставляти напоказ* гонор й особу мою на єдине прокляття й посміховисько, а що найбільше – на *публічну ненависть* цілого тамтешнього народу, який мене справді як Месію для визволення очікує” [10, 519].

Цей фрагмент листа вирізняється своєю експресією, проте інвективи Орлика підкріплюються аргументами, посиланням на приклади, а ними є долі багатьох знаних Орликом шляхетних сучасників, недавніх його соратників, які спокусилися обіцянками Москви:

“Нагору, отже, можуть передати *пардонові й паролеві* московському (очевидно, Орлик має на увазі шпигунів. – В.С.), [я], маючи перед очима живі докази недотримання тих усіх так багатьом і так гідним особам [обіцянок], які, засновуючись на амністіях, присланих до них *по-зміїному*, і на написаних там гарантіях *повернення* добр та урядів, відійшли одні з них від небіжчика Мазепи, а інші від мене, у Московську відійшовши сторону, потрапили в *пастку*, де зараз одні в Сибіру, другі в архангела, а треті в Москві оплакують свою гарячковитість і безоглядну *легковажність*, не більш як три копійки щоденно для існування маючи свого, жони їхні та діти деінде живуть, пане. Яке би тоді було шаленство наосліп кинутись у вирішальний бій на *видиме занепащення* і злегковажити так *відчайдушно* життям, гонором та репутацією, а затим потягнути із собою також цілу родину, *зіштовхнути в прірву* вічної руїни. Хотів про те написати до Візира, якби міг йому з глупизни голови тими ото аргументами шалені про [мене] вибити думки...” [10, 519-520].

Однак, як далі зізнається батько синові, він таки не зважається (“не спокусився частим писанням”) написати про все візиріві, “шануючи статус Порти”, а більше побоюючись, аби, як він пише, “той Сарданапал, невістюх” не був заскочений несподіванкою – “несподіваною собі війною Перською не був поінформований” [10, 520]. Цікава й іще одна причина, з якої в той час Пилип Орлик не написав до візира того, про що так експресивно висловився в листі до сина. Батько пише, що має “надію на доброту [їхньої] М[ості] пана посла французького, що йому захочу те ж саме, про що тут до Вашій Милості пишу, репрезентувати і спровадити його з блудної дороги *на рівну* кращої про мене опінії *стежку*” [10, 521].

Наведені тут не друковані досі фрагменти діаріуша проливають світло на надзвичайно складні обставини, в яких доводилося діяти, дотримуючись суворой секретності, батькові й синові Орликам, шукаючи підтримки в усіх

європейських дворах, сподіваючись чи не найбільше, з усього судячи, на Францію. Усупереч дуже несприятливим обставинам Орлик плекає надію на повернення до свого війська для рішучого виступу, хоча наведені вище записи потверджують, що ці надії були швидше примарними. Однак дійсний стан справ у політиці Орлик знав, як, до речі, і Сарнецький, набагато виразніше, аніж представники тих високих кіл, з якими контактував, дивуючись, як довго ті не зауважували реальної небезпеки, якою стала для світу Росія.

Дискусійним видається зарахування твору Орлика до польської літератури, частково виправданим – уведення його до групи подорожніх діаріюшів. Подорожнім цей твір є лише в першій частині, а в цілому він презентує особливий тип нарації, який можна кваліфікувати як емігрантський. Діаріюш Орлика, як і щоденник та реляції Сарнецького, – твори українсько-польського пограниччя, хоча обидва (але різною мірою) заангажовані в суспільно-політичні проблеми свого часу, водночас надзвичайно цінні й гуманістичним наповненням, і формально-змістовими прикметами, котрі в Орлика ще виразніші, аніж у Сарнецького. У діаріюші Орлика поряд зі стратегічними планами, політичними схемами, скопійовано листи, як відіслані, так й отримані, новини з газет, запис розмов, зустрічей, пригод, окремих випадків, “дискурсів” та ін. Велика і їхня подібність до жанрового різновиду, який має кваліфікацію “*silva rerum*”. Записи регулярні в діаріюші Орлика межують із записами нерегулярними, нарація приватного характеру посідає поважне місце (шкода, однак, що тільки така й була зауважена польською дослідницею для ілюстрації описаних Орликом зразків наїдків, напоїв, почастинок [15, 134]), але домінантна роль належить фіксації дипломатичної діяльності передусім самого Пилипа Орлика, а в роки 1729–1742 – у співпраці із сином Григорієм Орликом.

Об’ємний п’ятитомний щоденник Орлика, який у певному сенсі становить його детальну автобіографію (коротка автобіографія “*Pro memoria*” обсягом 4 рукописні сторінки – також складова діаріюша, нею розпочинаються записи за 1724 рік), відтворює особливу ментальність самого автора, але не тільки, бо ж оточення і спілкування українського гетьмана було різнобічним, орієнтованим на зацікавлення здобуттям незалежності України якомога ширшого кола впливових людей. Можна говорити також і про феномен щоденника першого політичного українського емігранта із неперебутністю озвучених у ньому проблем.

Спробуємо накреслити перспективи. Так, сьогодні залишається актуальною проблема вивчення літературознавчо-лінгвістичного осмислення історіографічних творів: “Заледве кілька істориків літератури займається, зрештою, однак, маргінесово, справою літературних вартостей” історіографії [13, 37], – наголошувала Ганна Джехчінська в одній зі своїх перших розвідок. Але проблема ця й нині важлива, для творів українсько-польського пограниччя також. Як відомо, покоління саських часів жило і творило тоді, коли в Західній Європі народжувалися й функціонували нові стилі, нові напрями й щоразу ширше право громадянства здобували такі жанри, як сентиментальний романс [12, 122]. Цікаві висновки покликане дати осмислення твору в аспекті хронотопу дороги. Традиційний – як у проаналізованих О.Івановською [15, 125] польських діаріюшах, так і в першій (подорожній) частині твору Орлика – опис дороги. У чисельних польських творах це дорога повернення додому, до того ж неодноразово, як наголошує польська авторка, такий опис подавано у скороченому запису, особливо тоді, коли повернення додому відбувалося тією ж самою дорогою. У діаріюші Орлика такого запису бракує, бо повернутись в Україну, “до свого війська”, гетьманові не судилось. Хоча подибуємо чимало пейзажів, описів архітектурних споруд, пам’яток старовини в різних містах, які трапля-

лись йому на довгій дорозі. Важлива проблема – місто в діаріушах. Скалігер бо ж присвятив спеціальний розділ своєї поетики похвальній дескрипції міста, а Орлик описує всі міста, які довелось побачити.

Приємдзеркального відображення, знаний у бароковій літературі, у щоденниках українсько-польського пограниччя мовби помножується, набуває перехресно-контрастного характеру. Спостереження про Січ, козаків, Мазепу, Палія, Петра I, Меншикова містяться у творі із серії “Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego”, яким є “Diariusz i relacje z lat 1691-1696” Казимира Сарнецького. Діяльність цих же, а також і багатьох інших діячів з європейського театру історії, знайшла відображення в діаріуші Орлика. Цікаво було б простежити, як репортажна, з місця подій, розповідь Сарнецького корелюється дистанційованою в часі і просторі розповіддю Орлика. Відзначимо також видовищність і театральність цілої низки записів Орлика, присутність (досить нечасту в українській літературі) описів забав (“різних дискурсів”). Звернімо увагу: у польсько-латинському словнику Гжегожа Кнапського забава означає *occupatio, studium*. Орликів діаріуш, хронологічно доповнюючи діаріуш Сарнецького, презентує, однак, далеко не в усьому типовий для саських часів наратив, і в цьому сенсі найцінніші спостереження покликане дати вивчення постаті, менталітету самого автора. Твір Орлика – імовірно, перший в українській літературі емігрантських творів, який об’єктивно був покликаний навчити кілька наступних поколінь науці висловлювання про себе самого, а отже – і розуміння себе самого. Тут знаходимо чимало ліричних, сповідальних сторінок, подібно як у щоденниках саських часів, аналізуючи які дослідники пишуть про своєрідний вибух сповіді [13, 123]. Місце щоденників тих часів (часів панування в Польщі Августа II і Августа III) Г. Джехчінська окреслює так: “поміж повідомленням та інтимним щоденником” [12, 7]. У цей час в європейських літературах загалом зростає ступінь помітності наратора у структурі твору та його позиції у стосунку до проблем, якими живе світ.

Пилип Орлик постає зі свого діаріуша носієм шляхетних рис української тогочасної еліти, а не пересічним військовим, яким бачить його О.Івановська. Дисципліноване написання діаріуша впродовж чотирнадцяти років значною мірою страхувало автора від духовної асиміляції. Орлик – патріот і водночас європеєць, відкритий світові. Тим творчість такої людини стає навдивовижу цікавою тому широкому світові. Як слушно зауважує О. Пахльовська, “інтерпретована в європейському ключі українська культура виявляє несподівані етичні, естетичні, філософські, емоційні ресурси, в яких західна ментальність відчуває потребу. “Ми” і “вони” постають не як протиставлення, а як взаємодоповнювальні субстанції. Для мене це ідеальна формула буття України та її культури у світі: збереження й оновлення своєї ідентичності через європейські коди” [2, 55].

Перспективним бачиться також вивчення тієї ролі, яку в розвитку літератури, у поглибленні її психологічного нурту відіграв наратив від першої особи. Якщо в діаріуші Сарнецького він підпорядкований виконанню завдання, покладеного на автора його реальним патроном, то Орлик має своїм найвищим патроном власне сумління. Наратив від першої особи у його щоденнику спрямований на розуміння своєї ролі гетьмана-вигнанця із призначенням Месії [10, 519]. Інтелектуальний клімат доробку першого європейського конституціоналіста був зумовлений і винятковими обставинами, в яких перебував, і освітою, і різноманітними обдаруваннями, послуговуванням водночас кількома мовами. Талантом автора – митця, поета – твориться й суто новий літературний клімат властиво такого твору, який в екстремальних обставинах стає сповірником і порадиником великого подвижника.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Біографія* // *Літературознавча* енциклопедія / Автор-укладач Ю. Ковалів. – К., 2007. – С. 138–139.
2. *Пахльовська О.* Українська культура виявляє несподівані ресурси // *Київська Русь*. – Кн. 5. – С. 53–60.
3. *Соболь В.* Фрагмент дипломатії батька й сина Орликів // *Ukraina. Teksty i konteksty / Symbolae in honorem Stefan Kozak /* Pod red. B.Nazaruka, W.Sobol, W.Aleksandrowicza. – Warszawa, 2007. – S. 111–121.
4. *Щоденник* // *Літературознавча* енциклопедія / Автор-укладач Ю. Ковалів. – К., 2007. – С. 592–593.
5. *Biografia a tożsamość narodowa /* Praca zbiorowa pod red. M. Czyżewskiego, A. Piotrowskiego, A. Rokuszewskiej-Pawełek. – 1996. – 190 s.
6. *Cieński Andrzej.* Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1981. – 220 s.
7. *Czerwińska M.* Autobiograficzny trójką: świadectwo, wyznanie, wyzwanie. – Warszawa. – 2000.
8. *Czerwińska M.* Autobiografia i powieść czyli pisarz i jego postacie. – Gdańsk, 1987. – 204 s.
9. *Diariusz* // *Słownik* literatury staropolskiej: Średniowiecze, renesans, barok / Pod red. T. Michałowskiej. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1998. – S.163–165.
10. *Diariusz* Podroży który w Imię Trojcy Przenajświętszej zaczął się w Roku 1720. Miesiąca oktobra dnia 10. – Мікрофільм 16748 (відділ мікроформ Народової бібліотеки у Варшаві). – 795 s.
11. *Dzienniki*, notatki, listy pisarzy rosyjskich // “*Studia Rossica XIX*” / Red. naukowa A. Wołodźko-Butkiewicz, L. Łucewicz. – Warszawa, 2007. – 551 s.
12. *Dziechcińska H.* Pamiętniki czasów saskich. Od sentymentalizmu do sensualizmu. – Bydgoszcz, 1999. – 148 s.
13. *Dziechcińska H.* Proza staropolska: Problemy gatunków iliterackości. – Wrocław; Warszawa-Kraków, 1967.
14. *Europejska proza diariuszowa /* Pod red. H. Ludorowskiej, Lublin, 1995. – 23 s.
15. *Iwanowska A.* Polskie rękopiśmienne relacje z epoki saskiej // *Staropolska kultura* rękopisu. – Warszawa, 1990. – С. 128; 122-146.
16. *Lejeune P.* Wariacje na temat pewnego paktu: o autobiografii / Red. R.Lubas-Bartoszyńska, przeł. W.Grajewski. – Warszawa, 2001.
17. *Lemann N.* Dziennik // *Słownik* rodzajów i gatunków literackich / Pod red. G. Gazdy i S. Tynieckiej-Makowskiej. – Kraków, 2006. – S.191–194.
18. *Lubas-Bartoszyńska R.* Pisanie autobiograficzne w kontekstach europejskich, – Katowice, 2003. – 212 s.
19. *Lubas-Bartoszyńska R.* Style wypowiedzi pamiętnikarskiej. – Kraków, 1983. – 224 s.
20. *The Diariusz* podróży of Pylyp Orlyk (1727–1731) With an Introduction by Omeljan Pritsak / Distributed by the Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute of Harvard University. – Harvard library of earlyukrainian literature. Texts. – Vol. VI. – 1988. – 868 s.
21. *Woliński J.* Od wydawcy // *Sarnecki K.* Diariusz i relacje z lat 1691-1696 / opracował i przygotował do druku Janusz Woliński. – Wrocław, 1958. – 428 s.

м. Варшава (Польща)

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– *єдиний академічний*

літературознавчий журнал

про українську та світову літературу.

Передплатний індекс – 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.slovoichas.in.ua

